

Lommens navn har rødder i kulturlandskabet: "Lomme" er et svensk navn for planten *Capsella bursa-pastoris* som på dansk hedder Hyrdetaske (herdeväska); på norsk Gjetertaske. Ligesom hyrdens lomme, rummer Lommen forskelligt nyttigt. Snarere information og inspiration end knive, proviant og fløjter. Det seje skind af svømmefuglen Lom har været brugt til fine hatte og (hyrde-) tasker. Det gør vi ikke, men naturen er stadig en kilde til fantasi og virkelyst. På godt og ondt.

Foto: Lea Stroh

Bliv medlem af Nordens eneste forening med temaet kulturlandskab:

Nordisk KulturlandskabsForbund

Nordisk KulturlandskabsForbund ser sammenhængen mellem natur og kultur som en helhed. NKF øger kundskaben om kulturlandskabets værdier, blandt andet gennem Lommen, Nordisk Bygd og www.n-kf.org, samt seminarer, konferencer, årsmøder og ekskursioner. Mange af medlemmerne arbejder med jordbrug, forvaltning eller forskning, og vort kontaktnet spænder over både over landegrænser faggrænser og kulturgrænser.

Årsavgift: Enskild: 250 DKK 300 SEK 275 NOK 30 €
Familj/ student/ pensionær: 100 kr/10 €
Institutioner: 500 kr/50 €

Institutionsavgift ger rätt till fem exemplar av samtliga publikationer under året.

Kampagnetilbud: Hele første medlemsår er gratis!

(Nordens kulturlandskaber har nemlig brug for mere støtte fra flere støttepersoner)

Danmark	Søren Espersen	+45 27 35 71 12	tordenhuset@mail.dk	Giro 8 96 50 80
Norge	Lise Hatten	+47 41 6116 89	lise.hatten@dirnat.no	Giro 0533 07 03 603
Sverige	Anna Westman	+46 70 75 65 511	amc.Westman@telia.com	Giro 77 52 09-0
Finland	Heidi Saaristo	+358 50 54 62 936	heidi.saaristo@varsinais-suomi.fi	Giro 800018-70845295
Færøerne	Simon Arge	+298 10 700	svarge@forminni.fo	Føroya Fornminnisavni Hóivík, PB 1155 FR-110 Thorshavn
Åland	Camilla Nyberg-Selander	+358 18 41 970	camilla.nyberg@aland.net	
Island	Birgitta Spur		Iso@iso.is	Laugarnestanga 70 105 Reykjavík

www.n-kf.org

LOMMEN 44, HÖST 2010

ISSN 1102-6553

NORDISKA KULTUR-
LANDSKAPSFÖRBUNDET

LOMMEN 44

HÖST
2010

Foto: Bjørn Petersen

Indhold:

2 Lidt fra Lommen	14 Samerne på den jyske hede
3 Fra Styrelsen	15 Det sitter en korp
4 Nye styrelsesmedlemmer	16 Nycklar till Kunskap
5 Kraftledning Hardanger	17 Arsmotesmat
6 Med Linne i Jokmokksfjällen	18 Flaklypa
8 Ivar Apmut Kuoljok	20 Mimes Brønn
10 Knud Leem og samene	22 NKF botaniserar i Nordjylland
12 Samenes konge	24 Den kystnære naturs planterigdom
	26 Angsdagbok fra Skenla Hemhage
	28 Kontaktoplysninger

Lommeuld

Styrelsen har besluttet at Lommen skal have en slags "Redaktørens Hjørne", hvor jeg fortæller lidt om medlemsbladet, og også viser mit ansigt. Her i nr 44 hedder det "Lommeuld".

Lommeuld er et dansk ord for det tekstilsmulder, der opstår i nede i lommerne (på grund af slid, velsagtens), og som siges at være det eneste, der kan komme af ingenting. Artiklerne i Lommen 44 er ikke kommet af ingenting, men af en række skribenters og redaktionsmedhjælperes omhyggelige arbejde. Det siger jeg tusen hjertelig takk for; ikke mindst til Lea Stroh, som gør et stort arbejde med at sætte siderne smukt op og gøre dem klar til tryk.

Nr 45 kommer i foråret 2011 med mange spændende artikler om æblers genetiske og kulturelle biomangfoldighed. Der er lavet aftaler med enkelte skribenter og fotografer, men også din historie om fx jeres eget æbletræ, eller hvor I plejer at samle æbler, eller hvad I bruger dem til, eller andet er meget velkommen. Malerier, tegninger og fotos ligeledes. Selvom nr 45 har æbletema, er der også plads til andet stof.

Så hold jer ikke tilbage: Skriv, tegn og fotografer til jeres eget medlemsblad.

Senere numre vil tematisere genetiske ressourcer i husdyr, grøntsager og kornsorter.

Bjørn Petersen

Foto: Karen Sillemann

Den daglige leder af samesjödjtiftelsen, Duodji i Jokkmokk fortalte at traditionen med de flotte blå, røde og gule dragter stammer fra en gang, da en hel skibsladning engelsk kvalitetsklæde blev landet på bryggen i Bergen. Ingen norske, danske, tyske, hollandske eller andre købmænd havde råd til at købe den.

Kun samerne havde penge nok. - Sådan begyndte den tradition.

Bjørn Petersen

..... „det sägs ofta att namnet Jokkmokk betyder bäckkrök, men det gör det inte! Visserligen betyder ordet måhkke just krök i dagens samiska. Men här är det en äldre form för ordet märka, muorkke i dagens samiska, som betyder landsträcka där man färdas förbi ofarbara forsar. Det finns mänder av äldre belägg för den gamla ordformen, och att den har just den betydelsen. Detta utreds synnerligen noggrant i en uppsats av Olavi Korhonen, tidigare professor i samiska i Umeå. Uppsatsen Ortnamnet Jokkmokk, Jåhkåmåhkke återfinns i skriften Jokkmokks församling 400 år, jubileumsskrift.“

Yngve Ryd

Foto: Bjørn Petersen

Lidt fra styrelsen

Årsmøtet i 2011

skal afholdes 16-19 juni i Hjartholmen i Telemark, Norge. Øvre Telemark er et av de mest tradisjonsrike områdene i Norge, med frodig vegetasjon og en rik kulturarv.

Man håper at årsmøtet i 2012 kan afholdes i Kvarken utenfor Vasa, Finland.

Medlemsudviklingen er endnu ikke helt tilfredsstillende. Det ser ud somom personlig kontakt i nære netværk er mest effektivt.

Styrelsen opfordrer derfor til at snakke med kolleger og naboer mm om forbundet. Få gerne nogle ekstra eksemplarer af Lommen tilsendt gratis, og del dem ud til nysgerrige. Også i forbindelse med konferencer og andre arrangementer, I deltager i.

Styrelsen ber alle om at meddele emailadresse, så man hurtigt og billigt kan få besked om fx konferencer, sidsteøjeblikks-ændringer, og måske et nyhedsbrev i ny og næ.

Nordisk Ministerråd gav 50.000 dkk. til workshopen

"Vildt Sundt", 28/9 på Skovskolen i Nødebo, Nordsjælland, for at forberede en konference om udnyttelse af vilde urter mv. i fødevarerproduktion. Både som bæredygtig bevaring og brug af natur-arealer, og for beskæftigelsen i udkantsområder.

Deltagerne fra bl.a. Danmarks Naturfredningsforening, finsk landbrugsforskning og svensk småskalig fødevarerproduktion, var enige om, at indsamling og forarbejdning af vilde råvarer kan støtte lokalbeskæftigelse i udkantsområderne, og være en forfriskende nyskabelse for økonomisk og politisk bæredygtige metoder til genopretning og bevaring af natur og kulturlandskab.

Det er dog nødvendigt -og ønskværdigt- med forsøg der afklarer konkret, hvordan bevaring kan forenes med udnyttelse af sjældne og truede arter.

Jan Lundegrens forslag om at arbejde imod forbuskning et fortsat aktuelt. Hvem vil hjælpe?

Der foregår drøftelser og forberedelser af mulighederne for at samarbejde med "Norsk Kulturarv" om udvikling af en fællesnordisk Kulturlandskabshjemmeside.

Forbundets 25 års jubilæum 2011: Der overvejes en sammenfattende præsentation af forbundets arbejde med kulturlandskabet de sidste 25 år.

Lidt fra Nordisk Kulturlandskabsforbunds årsmøde 29/6-2010 på Ajtte, Jokkmokk

(Se alle referater + årsberetning på www.n-kf.org)

Årsmødet rettede en stor tak til Mats Folkesson og Pål Morten Skollerud for deres indsatser for foreningens økonomi, bl.a. ved at opnå tilskud fra den svenske Riksbank og Fylkesmannen i Buskerud.

Søren Espersen, Danmark og Anna Westmann, Sverige ble gjenvalgt til styrelsen. Videre ble biolog Lise Hatten, Norge, og prof. em.Peter Tigerstedt, Finland valgt.

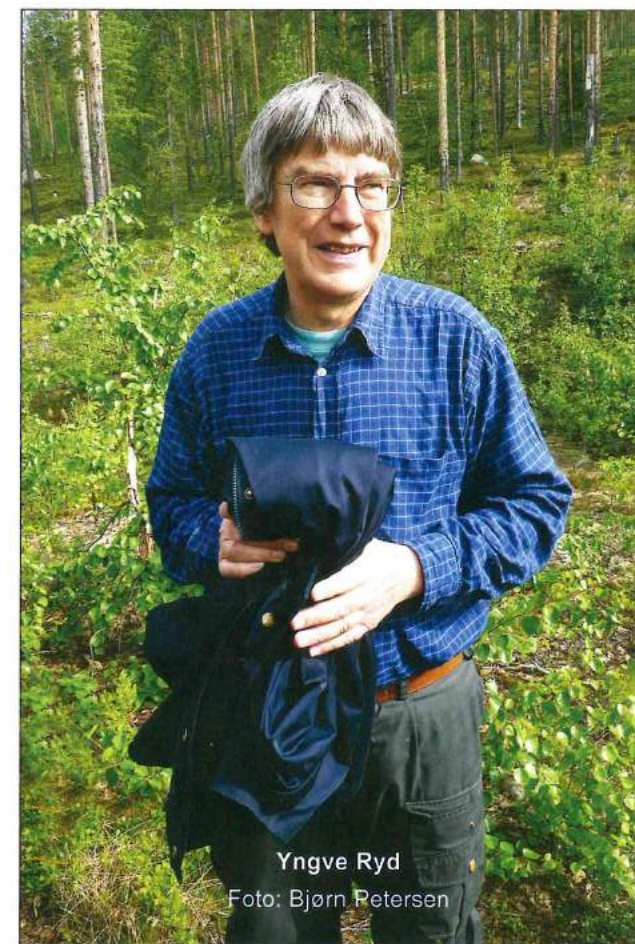
Det ble vedtatt uendret kontingent for alle untagen for pensjonister som nå skal betale full pris.

Det ble vedtak om at styret skulle scanne gamle nummer av Nordisk Bygd og legge de ut på nett, i henhold til tidligere vedtak.

Årsmødet 2010 forventes at gå ud med et underskud på 3.000 sek.

Yngve Ryd (som var en fantastisk spændende guide på ekskursionerne i Jokkmokk, og forfatter til nogle utroligt interessante bøger om fx samisk ildkunst, ulv og ren, sne og tømmerheste) tildeles årets diplom.

I antologien "Ju förr desto bättre" forklarer han fængslende om sin særlige interviewmetode.

Yngve Ryd

Foto: Bjørn Petersen

NYE MEDLEMMER AF STYRELSEN

Lise Hatten

43 år. Utdannet i økologisk botanikk fra Universitetet i Oslo.

Har jobbet med kulturlandskapsproblematikk siden begynnelsen av 1990-tallet.

Har jobbet som forsker i Bioforsk Nord på Helgelandskysten nesten oppe ved polarsirkelen i ca ti år med mye fokus på kulturlandskap, biologisk mangfold og skjøtsel, siden med forvaltning av kulturlandskapet i Vegaøyan verdensarv som naturforvalter, og nå nyansatt for å jobbe med kulturlandskap nasjonalt i Norge i Direktoratet for naturforvaltning.

Jeg har ikke vært særlig aktiv i Nordisk forbund for kulturlandskap, men gleder meg nå til å bli bedre kjent med foreningen.

Jeg brenner for en god formidling av kulturlandskaps helhetlige verdier - der historiske og biologiske fag møtes i et spennende samspill, og for en god fremtidig forvaltning av arealer gjennom et levende landbruk! Lise.Hatten@dirnat.no

Foto: Lise Hatten

Foto: Irma Tigerstedt

Peter Magnus Alexander Tigerstedt

Born: 08.12.1936, Helsinki.

Wife Irma Tigerstedt, daughter, son, 3 granddaughters.

Tigerstedt Consulting LTD: Agriculture, Forestry and Medical sciences.

M.Sc.Forestry (Silviculture) 1959, Helsinki University. Ph.D.Genetics (Population and Quantitative Genetics) 1969, Helsinki University.

(...) 1970-1999 Full professor and chairman, Helsinki University, Department of Plant and Tree Breeding. 2000-Chairman Tigerstedt Consulting LTD.

(...) Consultant to the Nordic Board of Ministers to review the Nordic Gene Bank 1994-98 and for planning management of Nordic genetic resources in plants and animals beyond 2000. (...)

Doctor honoris causa, Estonian Agricultural University.

Manager of our family farm and forestry enterprise.

Swedish mother tongue; finnish from childhood.

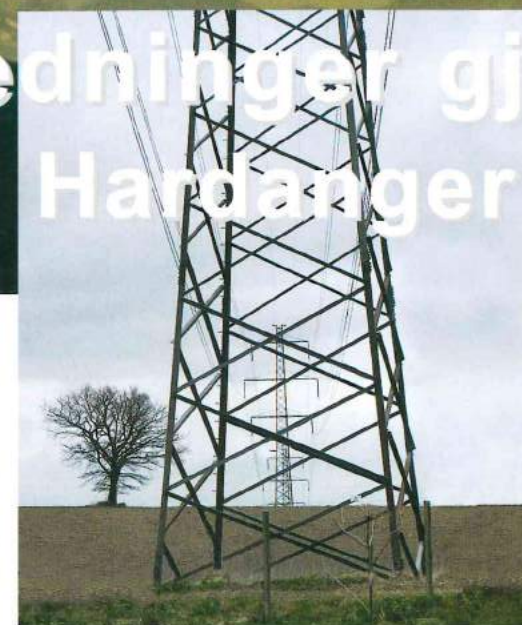
More than 200 publications in four languages, from plant biotechnology, crop physiology, dendrology, quantitative-, population- and ecological genetics, genetic resources and breeding of agricultural and horticultural plants and forest trees. About 50 original scientific research papers. Co-author or editor of 10 books. A list of main publications can be sent on request.

Naturalist at large. Outdoor hiking and boating. Classical and Jazz music, particularly chamber music. Singing. Amateur radio and building international goodwill. peter.tigerstedt@helsinki.fi

Kraftledningene gjennom Hardanger

Andreas Øvergaard

Foto: Bjørn Petersen

Kraftledning gjennom Hardanger er en sak som har skapt stor debatt i Norge de senere månedene. Etter at Statkraft fikk konsesjon for bygging av ledningene har det reist seg en proteststorm mot tiltaket. Myndighetene ble nok overrumplet av den massive motstanden som har kommet fra ulike grupperinger som turistnæring og friluftsliv, akademien, fagforeninger og politiske partier. Det lokale fylkeslaget til Arbeiderpartiet la ned alt arbeid i protest, og medlemmer erklærte de ville stemme Høyre ved neste valg. Slikt vekker nok oppsikt i partikon-torene sentralt.

Det å sammenfatte bakgrunnen for disse reaksjonene i en kort artikkel er vanskelig. Men for å begynne med utgangspunktet, Statnett ble gitt konsesjon for bygging av en 420-kv luftledning gjennom Hardangerfjordområdet i 2008. Saken hadde vært underlagt vanlig konsesjonsbe-handling med konsekvensutredninger og høringer. Behovet for ny overføringskapasitet bunner i øket kraftbe-hov i Bergensområdet, noe som igjen i hovedsak skyldes øket kraftforbruk i oljesektoren. Myndighetene mener dagens overføringskapasitet er for dårlig, og frykter mør-klegging ved stor etterspørsel eller ved feil i deler av syste-met. Sjøkabel ansees ikke som tilstrekkelig pålitelig, noe som tvinger frem luftstrekke. Det trues også med at høye kostnader for sjøkabel vil gi vesentlig økte kostnadene for husholdningene gjennom økte nett-tariffer.

Protestene mot forslaget har hatt forskjellige innfalls-vinkler, men den tyngste diskusjonen har dreiet seg om hvor-vidt sjøkabel er pålitelig nok. For å roe gemyttene har nå myndighetene besluttet å få en uavhengig vurdering av påli-teligheten for sjøkabelalternativet. Da sjøkabler bare er aktu-elt for deler av strekningen, er forslaget koblet sammen med byggestart av kraftmaster på steder hvor dette ansees som uproblematisk. Motstanderne er redd for at myndighetene nå bare foretar en skinnmanøver, og at prosjektet er umulig å stoppe eller endre når nye utredninger legges på bordet.

Hva er grunnen til det store engasjementet? Turist-næringen frykter rasering av fjordlandskapet, og med det fall i omsetningen. Det blir pekt på at Hardangerfjorden er et av de mest attraktive turistmålene i Norge. Turistfore-ningen er opptatt av at mulighetene for turgåing og fri-luftsliv blir forringet. De har latt utarbeide en uavhengig vurdering av overføringsmuligheter som konkluderer med

at myndighetene i sin vurdering har oversett vesentlige momenter. Foreningen har også klaget saken inn for sivilombudsmannen, som på sin side har stillet myndighe-ten noen svært relevante spørsmål vedrørende saksbehandlingen som de nå må besvare.

Politisk og følelsesmessig har det også vært en reaksjon på det

som oppfattes som sentralmyndighetenes arroganse i for-hold til distriktene. Siden norske eksportinntektene i vesent-lig grad genereres på Vestlandet, blir Østlendingene i Vestlendingenes øyne mest å anse som noen som bare bru-ker andres penger. Debatten ble om mulig et hakk hissigere da Statistisk sentralbyrå publiserte en oversikt som viste at verdiskapningen i Oslo-området er vesentlig større enn i resten av landet. Politisk har Høyre søkt å utnytte situasjo-nen ved å stille seg skeptisk til regjeringens forslag.

Hardangerfjorden har også vært et symbol for Norge som nasjonalstat siden Tidenmann og Gude malte "Brudeferd i Hardanger" på slutten av 1840-årene. Kraftmaster gjennom dette området blir av mange oppfat-tet som skjending av det norske av det norske.

Hva er de underliggende drivkreftene for det som nå utspilles i offentligheten? Her må man nøye seg med spe-kulasjoner, men som nevnt innledningsvis skyldes økning-en i Bergensområdet i stor grad øket forbruk i olje- og gasssektoren. Kraftkrevende industri som aluminium og ferrolegeringer er i ferd med å flytte ut av Norge, til land med lavere kraftpriser. Hva er da mer naturlig enn at kraft-produsentene søker nye kunder med stort forbruk og god betalingsevne? Elektrifisering av sokkelen er også ledd i en strategi for å redusere CO2 utslipp i Norge. Man unnla-ter å nevne at dette øker mengden av gass for salg til utlan-det tilsvarende. Parolen synes å være "Skitt i Verden - leve Norge!". Myndighetene på sin side vektlegger selvsagt behovet for å bedre leveringssikkerheten til den almineli-ge forbruker, uten å gå inn på underliggende årsaker.

Kulturlandskapsforbundet har enda ikke hevet sin røst i denne debatten. De fleste av vår medlemmer i Norge mener nok at mastene er et vesentlig inngrep i kulturland-skabet, og at det er god grunn for foreningen til å engasjere seg. Styret har imidlertid ikke enda samlet seg om en stra-tegi for hvordan vi best kan gjøre dette. Men selve saken er langt fra avgjort, og det kan være fornuftig at noen fort-satt holder kruttet tørt i påvente av det som kommer.

Med Carl Linnaeus* i Jokkmokksfjällen

Tekst og foto: Jan Lundegrén

Den 29 juni, samma dag som NKF inleder sitt årsmöte i Jokkmokk 2010, anländer också Carl Linnaeus till Jokkmokk. Detta inträffar 1732, alltså 278 år tidigare. Linnaeus är utsänd av Kongl. Vetenskaps societeten att utforska Lappland, med särskilt fokus på den okända fjällvärlden. Linnaeus anländer efter en lång resa till häst från Uppsala och en mycket äventyrlig vandring till fots över oändliga skogar och blöta myrar.

Hela hans expedition är utförligt beskriven i "Iter Lapponicum" som Linnaeus publicerade efter hemkomsten. Han hade då varit på resande/vandrande fot från 12 maj till 10 oktober. Jokkmokk gör inget positivt intryck, mycket beroende på den "högfärd, oförstånd, gemenhet och envishet" som han mötte hos de präster, där Linnaeus övernatade. Några dagar senare kom Linnaeus till Kvikkjokk och där möter han för första gången fjällvärlden.

Alla svåra äventyr från resan är som bortblåsta. Alla gemena präster är bortglömda och Linnaeus skriver: "När jag kommit på berget Vallevare tycktes jag föras uti en ny värld och jag visste ej om jag var uti Asien eller Afrika, ty både jordmånen och örterna voro mig obekanta. Alla de rara örter jag förr sett och fägnat mig av gåvos här såsom miniatyrer, ja dessutom så många, att jag själv fasade och tycktes få mer än jag bestyra kunde".

Linnaeus färdväg i vår nutid

Linnaeus föddes 1707 och 2007 firades hans 300-årsdag grundligt i stora delar av världen. Min fru Lena och jag firade på eget vis genom att göra ett försök att upprepa Linnaeus Lapplandsvandring i fjällen, åtminstone delar av denna. Att återfinna den exakta färdvägen är omöjligt. Linnaeus hade ingen karta och de platser han passerade, är antecknade från samernas språk som han aldrig tidigare hört. Färden västerut från Kvikkjokk

mot Norge kantas ibland av strömmande forsar och branta fjällväggar som bara erbjuder en alternativ färdväg att passera. Andra platser är så noggrant beskrivna att man kan känna igen sig när man kommer dit. Ibland kan man känna igen hans silhuetteckningar från fjälltopparna i Sarek och Sulitelma, som ligger på var sida om vandringsleden.

Vår vandring 2007 har, liksom Linnaeus, ett särskilt fokus på botaniken och det är påfallande hur mycket som ännu i vår tid går att återfinna. Mest imponerad blir man av Linnaeus otroliga förmåga att under ett par intensiva veckor upptäcka, artbestämma och dokumentera det allra mesta av fjällvärldens botaniska rikedomar. Och han dokumenterade inte bara florans utan också samekulturen och renskötseln som fortfarande har stor omfattning i det aktuella området. Större delen av området heter idag Padjelanta Nationalpark, som sträcker sig genom Tarradalen, upp till de stora sjöarna Vastenjaure-Virihauve och fram till de jöklar och fjäll som bildar gräns mot Norge.

Kulturlandskapet i "Europas sista vildmark"

Turismen är idag en mycket viktig del av näringslivet i fjällvärlden. I Sverige marknadsförs Lapplandsfjällen ofta som "Europas sista vildmark". För urbaniserade människor upplevs nog också fjällen som både exotiska, dramatiska och fyllda av moderna äventyr som rafting, canyoning, climbing och mountain biking. Att denna "vildmark" tvärtom är ett mångtusenårigt kulturlandskap är inte lika känt. Men Linnaeus förstod. I hans reseberättelse från 1732, "Iter Lapponicum", finns mängder av etnobiologiska anteckningar om människans väl utvecklade användning av fjällvärldens växt- och djurliv, inklusive renskötseln. Många anteckningar gäller olika metoder att konservera livsmedel som skall kunna bevaras mellan olika årstider. Delar av den kunskapen tillämpas än i dag men mycket har ersatts av nya teknologier och införda råvaror.

Som fjällvandrare har vi ofta valt att passera samernas sommarvisten just för att få chansen att komplettera den medförda torrkaffningen med färskvaror från samernas fiske och renskötsel. Finns det något godare än en smörstekt rödingfilé, som först legat en timme i saltlake och därefter hängt en natt i rökålet över den öppna elden högst uppe i samefamiljens kåta. Bör ätas tillsammans med en färsk glödkaka som gräddats på en järnplåt över den nämnda elden. Till dessa läckerheter dricker man helst det kalla friska jokkvattnet som porlar några meter utanför kåtan. Så upplevar man kultur och landskap i bästa tänkbara förening.

Fjällägenheterna

Den östra, delen av Tarradalen, till c:a en mil från Kvikkjokk, är mycket bördig och rik på örter och gräs. Av detta drog statens fogdar på 1800-talet slutsatsen att dalgången kunde exploateras för jordbruk. Ett litet antal familjer med en ko och några getter, kanske också en häst, skickades ut med enkla redskap och med en tilldelad areal för att bygga sin framtid. Staten skapade fjällägenheter och detta var ett av många exempel på det sena 1800-talets jordhunger. Det var väglöst land och den krävande naturhushållningen motsvarade inte förväntningarna. Ett par generationers familjer överlevde tillvaron under mycket hårt arbete och tidvis svält. Idag är dessa fjällägenheter sedan länge övergivna. Rallarros, brudborste, stormhatt och fjälltolta har tagit över ängarna. Det är med en blandning av andakt och respekt man passerar dessa gamla hem, där den sista nybyggaren, Olga Holmbom i Njunjes, avled för några år sedan på ålderdomshemmet i Jokkmokk, 96 år gammal. Ett unikt kulturlandskap möter nya öden. Okänt vilka.

Linnaeus återvänder

Man skulle tro att Linnaeus långa och krävande utforskning av Lapplandsfjällen hade förbrukat alla hans krafter och mobiliserat en stark hemlängtan. Icke så. Linnaeus vänder inte tillbaka förrän han nått atlantkusten vid en Norsk fjord. Därifrån vänder han tillbaka genom fjällvärlden och återkommer till Kvikkjokk 23 juli. Några dagar senare har han återkommit till Bottenvikskusten och fortsätter då

norrut. Han passerar Haparanda och reser tillbaka till Uppsala genom den del av Sverige som idag heter Finland och Åland. Sannerligen en mycket krävande forskningsresa och för eftervärlden ett mycket intressant resedokument att läsa och följa.

Lapplands landskapsblomma

På Linnaeus vandring från Kvikkjokk till Norska gränsen möter man fjällvärldens samtliga växtgeografiska zoner, från granskogen i öster till de nakna klipporna och glaciärerna i väster. En av dessa zoner har en särskild lockelse för botanister. Zonen kallas ofta "Dryashed". Namnet kommer från fjällsippan, (*Dryas Octopetala*), som också är Lapplands landskapsblomma. Linnaeus gav blomman sitt artnamn "Octopetala", sedan han räknat de vita kronbladen och funnit att dom nästan alltid är just åtta.

Fjällsippan är en flerårig dvärgbuske med vintergröna blad. Den trivs bäst på kalfjällets lågörtängar och i kalkrik miljö. Det är ofta i den miljö man träffar på den mest spektakulära biologiska mångfald, som fjällen erbjuder. Där får man som botanist eller fotograf, eller bara livsnjutare, inte ha bråttom. Den som en gång upplevt den miljön längtar alltid tillbaka. Fjällsippan är vanlig i Padjelanta. Den blommar rikligt i juli men man upptäcker lätt de vackra fröställningarna i augusti om man vandrar efter den optimala blomningstiden.

* Carl Linnaeus adlades 1762 med namnet Carl von Linné. Han dog 1778.

Till kommande generationer

Se hur vackert morgonrodnanden på purpurhimmel ler
Över hedarna och blommorna när hösten nalkas mer
Ser du färgerna på fjället växa fram ur mönsterhand
Kan du säga om ej detta är vårt sanna sagoland

Hör du bruset ifrån bäckarna en stilla höstlig kväll
Ser du, skimmret utav norrsken spraka till på blånad päll
Se i väster, aftonsolen speglar sig på svartnad sjö
Du ser landet som mig danat, här vill jag leva, här vill jag dö.

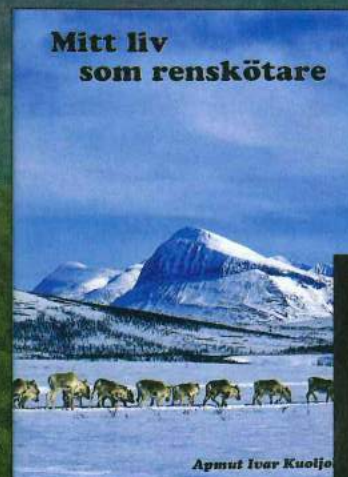
ungdomsdikt
Apmut Ivar Kuoljok

(Siteret med venlig tilladelse fra hans bog, Mitt liv som renskötare, Ord&visor förlag, boka@ordvisor.se)

Renar – en kärleksförklaring beskriver i text och bilder renar och deras betydelse i människors liv i Jokkmokk och på andra håll i norr, nu och för länge sedan. Boken vill förmedla något av det som får människor att fortsätta med renar och renskötsel.

Lena Kuoljok Lind är fotograf och har levt med renar och renskötsel hela sitt liv. Apmut Ivar Kuoljok är renskötare och Kerstin Eidlitz Kuoljok är etnolog. Mattias, Sigga och Petter-Erik Kuoljok kommer också till tals.

Apmut Ivar Kuoljok har arbetat hela sitt liv som renskötare i Sirkas sameby i Norrbotten. Sedan tonåren har han skrivit dagbok, som, förutom slitet med renarna, också handlar om jaktaventyr och dramatiska upplevelser på fjället.

Läsaren får en unik inblick i de renskötande samernas villkor och kultur och inte minst hur förhållandena ändrats i modern tid – på grund av mekanisering, modernt skogsbruk och varrenkraftsutbyggnad.

Bakgrundsbild: Bjørn Petersen

Pyöreänoja, Pajala socken i Västerbotten.

Pyöreänojas frodighet är märklig. Brukaren, Uno Sevä i Muonio koncessionssameby, förklarar: "Genom hela myren går ett gammalt system av kanaler som jag fortsätter att hålla öppna. Sedan smältvattnet på våren runnit iväg ordnar jag med fördämningarna. Jag slår ned brädor och behövs det så tätar jag med torvsjok. Bakom samlas sedan myrens eget vatten, som vi på finska kallar ruostuvesi, rostvatten. Det är rena gödslet för växterna. På hela myren finns ett 20-tal fördämningar."

På Vasikkavuoma i Västerbotten växer bland annat sjöfräken, strängstarr, myrstarr, slätterblomma, kärrspiror, myrbräcka, lappnycklar och ängsnycklar. Storspov och grönbena häckar.

17

Reproduktion fra "Ladornas land" Biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet (Jordbruksverket 1999)

Knud Leem

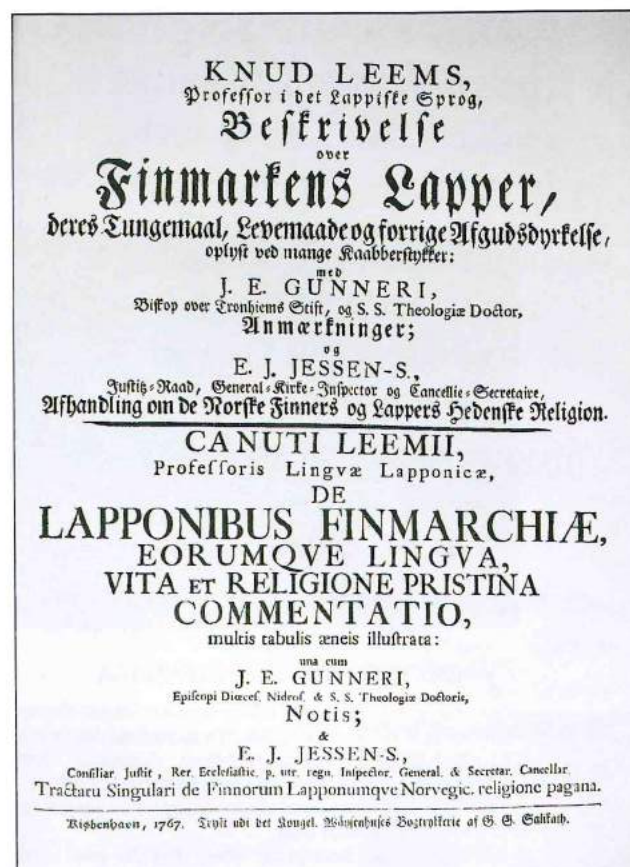
OG SAMENE

av Andreas Øvergaard

Knud Leem tok examen artium i Norge som privatist og ble student i København i 1713 hvor han tok sin cand. teol. grad i 1715. Etter oppfordring fra "samenes apostel" Thomas von Westen ble han 1725 kalt til arbeid som misjonsprest i Porsanger og Laksefjord sogn i Finnmark. I 1728 ble han sogneprest i Alta og i 1734 i Avaldsnes i Rogaland. Fra 1752 fungerte han som titulær professor og leder ved Seminarium lapponicum Fridericianum ved Trondheim Katedralskole, et seminar som opprinnelig var blitt opprettet av von Westen i 1717, men som ble gjenopprettet samme år for å utdanne prester, misjonærer og lærere til arbeid blant den samiske befolkningen i Nord-Norge.

Leems viktigste utgivelse er hans topografiske verk "Beskrivelse over Finnmarkens Lapper deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse" (1767), som var forsynt med anmerkninger av biskop Gunnerus, og en større religionshistorisk studie ved Jessen-Schardeböll.

Da Knud Leem i 1767 ga ut sin "Beskrivelse over Finnmarkens Lapper", hadde han allerede lenge stått som den betydeligste kjenner av samisk språk og kultur i Danmark-Norge. Det er som språkforsker og etnograf han gjorde den største innsatsen, idet han benyttet den tiden han var i Finnmark til å gjøre språklige og etnografiske studier. I 1748 ga Leem ut den første samiske grammatikk på norsk: og i 1752 ble ham professor og styrer av det nyopprettede Seminarium Lapponicum i Trondheim. Da Leem ga ut sin samiske grammatikk hadde han også ferdig manuskriptet til en beskrivelse over Finnmark. Collegiet i København ønsket imidlertid at han skulle ta bort alt det topografiske stoffet, og dessuten oversette verket til latin. Særlig oversettelsen virket avskrekkende på Leem, og arbeidet ble liggende uttrykt i henimot 20 år.

Først i begynnelsen av 1760-årene tok Missionscollegiet opp igjen planen om å få verket utgitt, og i dette arbeidet ble biskop Gunnerus den drivende kraft.

Etterhvert som kapitlene nå forelå oversatt, ble de sendt til København forsynt med anmerkninger av Gunnerus. I 1767 kom så verket ut.

Utgaven var trykt i kvartformat med hver side delt i to spalter, den ene med dansk, den andre med latinsk tekst. Dessuten fulgte som tillegg 100 kobberstikk og E. J. Jessens avhandling: "Om de norske Finners og Lappers hedenske Religion".

I 23 store kapitler tar han samene for seg og beskriver deres liv og levestett trekk for trekk. Han beskriver samenes klær fra innerst til ytterst, deres mat og deres redskaper. Beskrivelsen av samenes boliger er for eksempel så inngående at man kunne bruke den som byggebeskrivelse. Intet har forekommet Leem uvesentlig av samenes liv, han beretter om deres fiske og fangstmetoder, om deres sykdom så vel som om deres manerer. Tilslutt tar han for seg samenes trolldom og overtro.

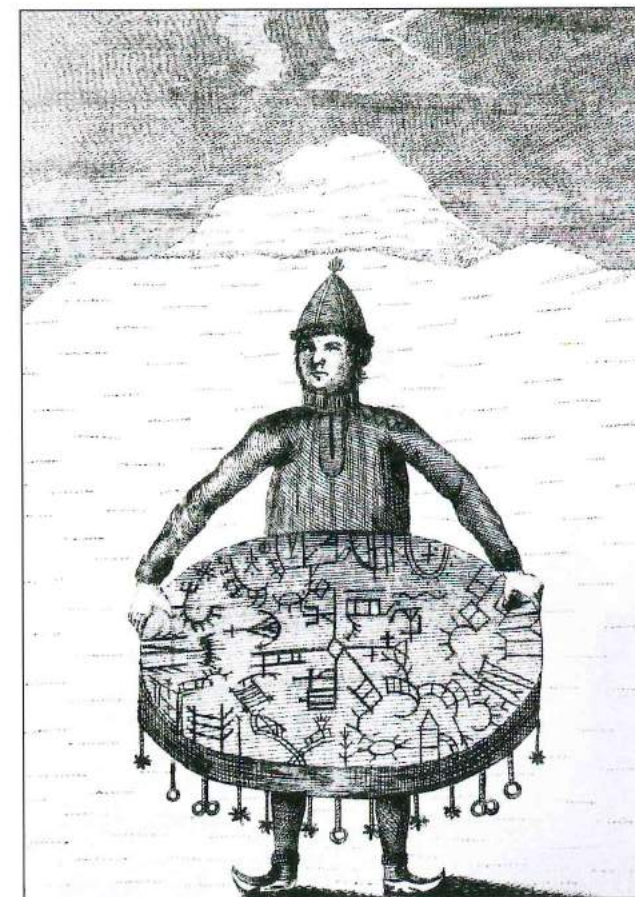
For Leem har hovedsaken vært å gi et korrekt bilde av samene. Han var oppmerksom på at mye av det som var skrevet om dem tidligere, var feilaktig og nedsettende, og han lar ingen anledning gå fra seg til å slå ned på disse uetterrettlighetene. De 100 kobberstikkene som fulgte med boken, øket i høy grad dens verdi som etnografisk verk. Tegningene har riktignok ingen verdi kunstnerisk sett, men de var heller ikke tenkt som noen kunstnerisk utsmykning av boken. Det som gjør dem verdifulle er at de er saklige og i detalj slutter seg til bokens tekst. Det var da også den gjennomførte saklighet, både i tekst og bilder som gjorde boken populær i samtiden, og som har gjort den til et betydelig etnografisk kildeskrift helt opp til våre dager.

For lesere av Lommen kan utdraget nedenfor kanskje være av spesiell interesse (fra kapittelet som omhandler Mand-Folkenes Klæde-Dragt) (Se også Lommen 2.2005 s 6 og 11 [http://n-kf.org/userfiles/Lommen nr2 05.pdf](http://n-kf.org/userfiles/Lommen%20nr2%2005.pdf)).

En og anden blant dem gjør og Huer af Loom-Skind og det paa en dobbelt Maade. Det første Slags gjøres af det hele Skind med Neb og Stiert; hvilket man formedelst en anden Skind-Pol, man syer deri, saaledes tillaver, at man kan sette den hele Fugle-Ham paa Hovedet, med Nebbet fortil vendt. Man bruger for det meste til disse Huer Skindet af Hymberen, colymbus arcticus Linnæi & Wormii, (vid. act. Nidros. I. Tab. II, fig. 1.) eller og af Hav-Hymberen colymbus maximus act. Nidros. III. s. Colymbus max. Færoënsis Clusii & Wormii, saasom disses Skind, hvad Hannerne angaaer, ere de smukkeste. Deslige Huer kan undertiden temmelig bryde Hovedet paa en Elsker af Natur-Historien; Thi det skeer en og anden Gang, at Finnen skiær f. Ex. Hovedet og Halsen af forbemeldte Hymber-Skind og syer siden igien med stor behændighed til samme

Etterhvert som Skind Hoved og Hals af den egentlige Loom, Colymbus Lumme, collo antice rufo s. Ferrugineo, act. Nidros. I. 245. Tab. 2. Fig. 2. Brün. Ornith. bor. 132. Hvilken omstændighed snart kunde give en flygtig Beskuer Anledning til at gjøre en splinder nye Art af Loom-Slaget bekient. Det andet Slags Loom-Huer gjøres af 5 Hymber-Halse med vedhængende Bryst-Skind, paa en meget behændig og net Maade, som er beskrevet i Act. Nidros. I. 241. 242. Dog bruge ikke Finnerne selv saa meget dette sidste Slags Huer, som de forære eller sælge dem til andre.

Artikkelen er basert på informasjon fra Wikipedia samt artikkel i Bergens tidene skrevet av Inge Wold Hauge i 1955. Avsnittet vedr lommen er hentet fra <http://www.altabibliotek.net/finnmark/> hvor hele boken (minus illustrasjoner) foreligger transskribert.

En samisk sjaman med runeemme (meavrresgárrí). Illustrasjonene er stukket i kobber av O.H. von Lode i Firenze, etter egenhendige "levende Tegninger" av Knud Leem selv, for hans Beskrivelse over Finnmarkens Lapper, ...

Samenes konge

av Bjørn Bandlien

<http://www.ub.uio.no/uhs/ansatte/bandlien-b.htm>

Sommeren 1313 var det kongelig besøk i Bergen. Vi kjenner til besøket takket være en islandsk annal som har en kort og kryptisk innførsel under dette året: "Denne sommeren kom Martin Finnekonge til kong Håkon". Det er lett nok å identifisere kong Håkon som Håkon V Magnusson, norsk konge fra 1299 til 1319. Den mystiske Martin Finnekonge er verre. I middelalderen er han bare nevnt i denne ene setningen. Hans tittel "finnekonge" er svært problematisk. Fantes det virkelig konger i Finnmark i middelalderen? Har samene noengang hatt konger?

For mange er samer uløselig knyttet til reinsdyrdrift og samekufter. Samisk kufte og sida er tilleggsmarkører for den norske "urbefolkning". Det er rett og slett vanskelig å tenke seg at samer har vært noe annet enn det vi

forbinder dem med i dag. Arkeologen Bjørnar Olsen har poengtert, i tråd med historikeren Eric Wolf, at samene har vært "et folk uten historie". Mens vestlige samfunn har blitt sett på som en sivilisasjon i utvikling og med framskritt, har urbefolkninger tradisjonelt blitt plassert innen etnologiske eller antropologiske studier. Derfor er de et "urfolk" - noen som er nær den opprinnelige, rene naturen ("urskog") og det uforandrelige ("urfjell").

De siste tiårene har samene fått sin historie, der det forandrelige og omskiftelige og selve etnogenesen - danningen av en etnisk identitet i forbindelse med samfunnsendringer og kontakt med andre grupper - har kommet sterkere fram. Det samiske samfunnet i vikingtid og middelalder har blitt satt i sammenheng med europeiske

og østlige handelsveier og økonomiske systemer. Dette har muliggjort at sett på som mindre homogent og mer hierarkisk enn man har tenkt seg tidligere.

Gjør dette likevel historien om finnekongens Martin mer troverdig? Finnekonger finnes det mange av i de gamle sagaene. Harald Hårfagre giftet seg med Snøfrid, en datter av en finnekonge, mens sønnen Eirik blodøks skal ha funnet sin dronning Gunnhild i en gamme.

Dette har blitt sett på som mytiske beretninger, der finnekongene har blitt tolket som et utslag av den norrøne middelalderens prosjisering av egne samfunnsforhold og tradisjoner med småkonger over på samene. Finnekonger blir dermed en mer mytisk enn historisk fenomen. Men med den seneste forskningens vektlegging av mer hierarkiske samfunnsforhold og samhandling mellom norrøne, karelske og samiske grupper, har enkelte historikere gått tilbake til en av de første som skrev om kong Martin.

Dette var amtmannen Hans Hanssen Lilienskiold, som skrev mye om samene i sin tid i Finnmark på slutten av 1600-tallet. Lilienskiold skrev at han hadde lært (uvisst fra hvilken kilde) om en kong Martin som hadde sittet på Kjølnes, ikke langt fra dagens Berlevåg. Denne Martin besøkte kong Håkon V i 1313. På Kjølnes hevdet han at det var ruiner etter et kongeslott etter finnekongene. Han gjenga også en folkevisse om Kjølnes-kongen som drepte datterens frier. Dette er en av de første norske folkevisene som skrevet ned i Norge, og er en versjon av den kjente Bendik og Årolilja.

Selvfølgelig kan Lilienskiold ha lagt litt tjukt på når det gjaldt finnekongene, og tegningen hans av slottet var da også litt vel fantasifull. Men så har det blitt funnet levninger etter et stort anlegg ikke langt fra Kjølnes. I Kongshavn er det nemlig funnet en såkalt mangeromstuft. Dette er et tuftekompleks som består av opptil nitten rom forbundet med korridorer. Rommene er omgitt av en felles voll som kan være opptil halvannen meter høye. Veggvollene er kraftig bygd av torv, stein og hvalbein. Analysene tyder på at de var i bruk fra 1200- til 1500-tallet. De finnes i kystområdene fra Nord-Troms nordøst for Lyngfjorden, langs Finnmarkskysten og helt til Petchengafjorden på Kola-halvøya.

Flere av disse mangeromstuftene var altså plassert i dagens Berlevåg kommune, og en av dem ikke langt fra-

der Lilienskiold mente Martin kom fra. Det er ikke av avgjørende betydning at vi kan stedfeste Martins residens til Kongshavn, men anleggene i seg selv er svært interessante etter som de innholder funn som tyder på både norrøn, samisk og karelsk bosetning. I anlegget på Kongshavn er det blant annet funnet noen flotte sjakkbrikker i tre, ikke ulikt hva vi finner i Europas byer.

Mangeromstuftene kan ha vært brukt som samlingssteder for leidangen, samiske sentralsteder, eller muligens som tilholdssteder for karelske skatteinnkrevere - en avtale mellom Norge og Novgorod fra 1326 tillot at representanter for den novgorodske fyrstmakten kunne reise fritt i nord. De var muligens identiske med de såkalte tsjudene - skurkene i den oskarnominerte Veiviseren med Mikkel Gaup.

Historikeren Håvard Dahl Bratrein foreslår at "kong" Martin kan ha vært en representant for den samiske lokalbefolkningen, og han kom til kong Håkon for å klage på hard behandling - enten fra norske eller karelske skatteinnkrevere. I et annet dokument fra samme sommer finner vi nemlig at samene skulle få visse rettigheter - men bare om de ble kristnet og fulgte kristenretten. Da skulle bøtene bli redusert med en tredjedel. For mange kunne kristningen være en god mulighet til større rettigheter, etter som dåp og nattverd ikke gjorde det umulig for samer å fortsette sin egen religionsutøvelse.

Konge eller ikke; Martin kan ha lettet noe på den norske kongens trykk på den samiske befolkningen, samtidig som han fremdeles utfordrer våre forestillinger av det "samiske".

Litteratur

Håvard Dahl Bratrein, "Finnekongen Martin og rikskongen Håkon den femte", Hålogdalen, b. 21 (2001), s. 1-10

Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen, Samenes historie fram til 1750 (Oslo: Cappelen, 2004)

Henriksen, Jørn, "Kulturmiljøer fra jernalder og tidlig historisk tid i Kyst-Finnmark: En undersøkelse i fenomenet mangeromstufter", i Samisk forhistorie: Rapport fra konferanse i Lakselv 2002, red. Mia Krogh og Kjersti Schanche (Varangerbotn: Varanger samiske museum, 2004), s. 123-134

Jørn Henriksen, "Mangeromstufter på finnmarkskysten", i Arkitektur i Nord-Norge, red. Ingebjørg Hage (Bergen: Fagbokforlaget, 2008), s. 162-201

Lilienskiold-bildet tilhører Finnmark fylkesbibliotek

Bildet av Sjakkbrikkene som er funnet i mangeromstuftene i Kongshavn tilhører Tromsø Museum

Samerne på den jyske hede

af Søren Espersen

Foto: Udsnit af gammelt postkort fra Kongenshus Hede, venligst udlånt af "Arkivnyt"

Besøgte man ejendommen Kongenshus på den jyske Alhede en sommerdag i 1914 mødte der én et sælsomt syn. På et stort indhegnet hedeareal græssede hundredvis af rensdyr. I et sametelt boede et samepar, der passede flokken. På ejendommen boede den daglige leder, Johannes Bech. Alt tegnede lyst for denne nye produktion på noget af Danmarks dårligste landbrugsjord, midt på den jyske hede. Så lyst, at der var råd til både blankpoleret bil og privatchauffør. Året efter var det hele forsvundet, rensdyrene slagtet og samerne rejst hjem.

Hvem var denne Johannes Bech og hvorfor var der pludselig rensdyr på heden, hvor de ikke havde været de sidste 10.000 år? Johannes Bech var født i Ryde på det flade og fede Lolland i 1867. Efter en tid i landbruget blev han mejerist. Senere drog han til Canada, hvor han var fra 1888 -1892. Dernæst blev han handelsrejsende og besøgte de fleste europæiske lande, herunder Island, hvor han stiftede bekendtskab med den islandske hest, som han senere gennem en lille bog introducerede for de danske husmænd. Fra 1898 bosatte han sig i Sønderjylland, hvor han i en årrække ernærede sig som journalist og foredragsholder, sideløbende med sine rejser.

En af disse rejser gik til Norge, hvor han en tid ernærede sig som uldkræmmer, men også en periode levede sammen med samerne eller finlapperne, som de blev kaldt på den tid. Johannes Bech var meget optaget af samernes levevis og af deres tætte forhold til rensdyrene. Det blev diskuteret om rensdyrene kunne overleve under sydlige himmelstrøg, f.eks. på den Jyske hede, og en ældre same blev så optaget af tanken, at han tilbød at forære Johannes Bech fire rensdyr, hvis han en dag ville vove forsøget. Johannes gemte tanken i baghovedet, men glemte den ikke. Ved en tilfældighed mødte han nogle år senere i Vejle en finlappfamilie, der ernærede sig ved at rejse landet rundt med en flok rensdyr og vise sig frem mod betaling. Det var en god forretning, men en dag slap foderet op. Nyt rensdyrlav var bestilt hjem fra Norge, men blev forsinket. Situationen var kritisk, for dyrene ville kun spise lav. Netop da dukkede Johannes Bech op, lejede hest og vogn og kørte ud på den nærliggende Randbøl Hede, hvor han i løbet af et øjeblik

havde fyldt vognen med lav, der var så god, at rensdyrene ikke ville røre den norske, da den endelig ankom.

Johannes Bech begyndte nu at skrive om mulighederne for at holde rensdyr på den jyske hede, men i begyndelsen uden at møde større forståelse. I år 1909 flyttede han imidlertid til Frederiks på Alheden, hjertet af det Jyske hedeland, lige nord for Karup. Her stiftede han 1910 "Foreningen for Rensdyravl på den Jyske Hede". Som han sagde kunne den ligeså godt have heddet "Foreningen til lavens udnyttelse", for det var det det drejede sig om: at udnytte de 1000-vis tdl. mager, lavbevokset hede til noget produktivt. Allerede samme år rejste han til Norge for at hente sine rensdyr. Imidlertid var den gamle same død, så i stedet måtte Johannes Bech købe en tyr og fire simler. Da de var blevet godt installeret begyndte en voldsom avisdebat om hvorvidt rensdyrene var i stand til at overleve på heden. Eksperterne bestred dette, men Johannes Bech henviste til, at da dyrene jo trivedes udmærket i Zoologiske haver under endnu sydligere himmelstrøg, så kunne de umuligt trives dårligere under de friere forhold på heden. Næringsrig rensdyrlav var der jo desuden nok af.

Forsøget gik godt. Flere dyr blev hentet hjem og fordelt til andre hedearealer, bl.a. til Hjerl Hede. Problemet var blot, at Foreningen ikke havde økonomisk kapacitet til at fortsætte og at hedeboerne åbenbart havde større tiltro til de magre hedekøer end til Grådyret. Man søgte kort sagt en velhaver, der var villig til at sætte penge i en opskalering af forsøget. En sådan viste sig snart i form af den danske købmand Hans Dall fra Hamborg. Hans Dall købte 2000 tdl hede nordvest for Frederiks, byggede det nuværende Kongenshus og importerede en stor flok rensdyr. Projektet vakte voldsom røre og bl.a. digteren Jeppe Aakjær skrev meget nedsættende om forsøget.

Projektet sluttede brat i 1915. Et par importerede rensdyr viste sig at have renpest. Hele bestanden måtte slagtes. De endte som frontføde for de tyske soldater i Belgien.

Johannes Bech brød op fra Alheden 1918 og bosatte sig i København, hvor han ernærede sig som respekteret forfatter til han døde 1950.

<http://www.arkivet-vinderup.dk/ANyt/A-nyt2007-1.pdf>

Det sitter en korp på en sten i Lappland

<http://bjornpoesi.blogspot.com>

Det sitter en korp på en sten i Lappland och tänker i skymningen dessa ord: "Här odlades förr ett och annat kappland med rovor och råg. Det var mager jord där bönderna slet under hårda dagar i fruktan för torka, skyfall och frost, och tänkte: "Vi ber att Försynen behagar även i år ge oss föda och kost".

Det sitter en korp i Lappland och tänker på byarnas nedslitna strävsamma folk med giktbrutna händer som aldrig fick skänker: "Visst kunde jag vara för dessa en tolk som talar om slätter på myrar och ångar berättar om lungsotens grådystra torp, om småbönder, bondhustrur, pigor och drängar fast jag bara är en gammal korp".

Björn Nilsson

Fotos: Björn Petersen

Manuskripter til Lommen

Udkommer 2 gange årligt

Lommen er medlemsblad for Nordisk KulturlandskabsForbund. Skriv, tegn, fotografér - så det blir levende! Helst elektroniske tekster og billeder. Tegninger, fotos og reproduktioner i høj opløsning. Ikke under 1 MB. Og mailer separat som JPEG-filer ved siden af teksten. Nævn fotografens eller tegnerens navn. Og send aldrig andres illustrationer uden ejerens tilladelse. Forbundet vil ikke gøre sig til tyv. Eller spille penge på eventuelle erstatninger og sagsomkostninger.

Lommen vil have korte og let læste indlæg.

Højest 1 helt opslag - ca 4000 - 5000 tegn inklusiv mellemrum. Og illustrationer. Lange og "tunge" artikler er velkomne - på www.N-KF.org, med en kortere version i Lommen - og tydelig henvisning.

Sprog: Alle nordiske. Dog har vi ikke bragt samiske, islandske eller færøske tekster. Endnu.

Betaling: Vi giver ikke honorar, men tager heller ikke betaling for annoncelignende indlæg (fx med omtale af kulturlandskabsrelevante virksomheder).

Dialog: Du er velkommen til at se dit bidrag inden trykningen og evt forhandle om ændringer.

Litteraturtips

NYCKLAR TILL KUNSKAP Om människans bruk av naturen

Håkan Tunón och Anna Dahlström (red.)

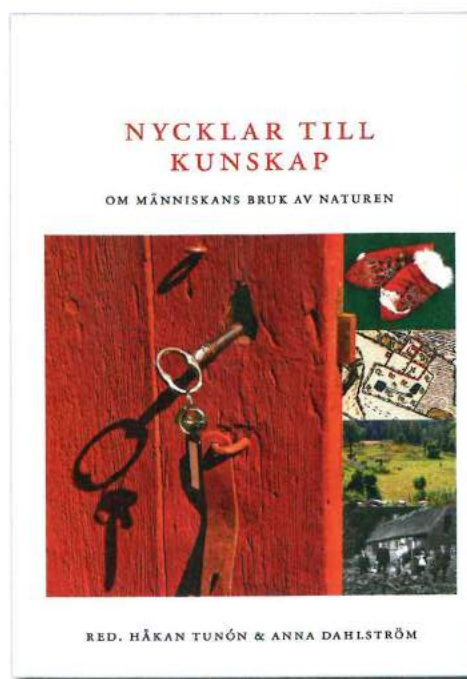
Kungliga skogs- och lantbruksakademien (KSLA)
och CBM, 2010, 374 sidor

Se mer (bl a innehåll och förord):
<http://www.cbm.slu.se/nyheter/nycklar.php>

Ca pris 300 kr. Boken distribueras via bokhandeln:
www.bokus.com
www.adlibris.com

Nycklar till kunskap om människans bruk av naturen är en antologi med ett trettiotal uppsatser som beskriver hur man kan arbeta med olika typer av källor för att nå insikt om hur människan brukar och har brukat naturen och dess resurser. Uppsatserna är skrivna av specialister inom en mängd skilda ämnen och beskriver bland annat hur man arbetar med bilder, biologiskt kulturarv, bondedagböcker, dendrokronologi, djupintervjuer, etnokartering, folkminnesmaterial, tryckt litteratur, föremålsrekonstruktion, kol-14-datering, lantmäterikartor, makrofossil, osteologi och pollenanalys.

Vårt äldre naturutnyttjande spelar roll för vilket landskap och vilken biologisk mångfald vi har både idag och i framtiden. I alla tider har människan nyttjat landskapets biologiska resurser för olika ändamål. Detta användande har utvecklats eller förändrats under historien, och mycket av det äldre har också fallit i glömska. Men kunskap om traditionellt nyttjande har inte

bara en kulturhistorisk betydelse utan kan även komma att vara väsentligt för framtiden.

Att rättvisande beskriva hur vi förr har använt en särskild biologisk resurs kan ibland vara en komplicerad uppgift, men det finns en mängd olika källor som var och en kan bidra med pusselbitar. Ofta behövs en tvärvetenskaplig ansats för att få helhetsbilden. Tanken med denna bok är att ge en introduktion till hur man kan gå tillväga när man arbetar med olika typer av källmaterial för att skapa sig en mer rättvisande bild och att skapa ett möte mellan olika discipliner.

Boken kan fungera som en lärobok för studenter inom flera olika ämnen vid universitet, högskolor samt för fritidsforskare, men också som en inspiration till tvärvetenskapliga samarbeten mellan forskare från olika ämnesområden. Kunskap om vårt historiska nyttjande av naturen utgör inte bara historisk kuriositet, utan kan även spela en viktig roll inom naturvård och långsiktigt hållbart nyttjande av biologiska resurser.

 CBM Centrum för
biologisk mångfald

Årsmötesmat

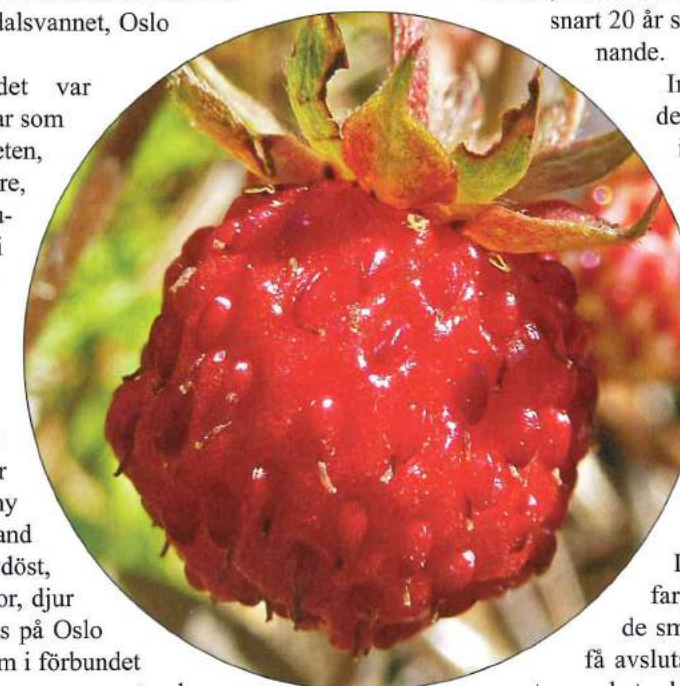
Lena Bergils

ÅRSMÖTET 1992 I NORGE
I MARIDALEN I OSLO KOMMUN

Foto: Bjørn Petersen

År 1992 var det återigen Norges tur att arrangera förbundets årsmöte. Det skedde i den mest fantastiska försommar som tänkas kan. Temat var denna gång det tätortsnära kulturlandskapet, och platsen var Maridalen norr om Oslo, från vars sjö, Maridalsvannet, Oslo tar sitt vatten.

Eftersom täktområdet var skyddat från exploateringar som kunde skada vattenkvaliteten, fanns mycket av det äldre, agrara landskapets strukturer ännu kvar. Men vi besökte inte bara olika miljöer i Maridalen utan också flera andra platser runt om och även i själva Oslo, parker och friluftsområden, där det äldre kulturlandskapet ännu var tydligt men hade fått en ny användning. Hit hörde bland annat Östansjövattnet i sydöst, en oas för såväl människor, djur och växter. Kjell Sandaas på Oslo kommun och aktiv medlem i förbundet hade svarat för årsmötesarrangemanget och verkligen lyckats skapa både bredd och djup. Dagarna blev intensiva men mycket omväxlande och med gott om tid för samspråk och nya bekantskaper.

Ett mer perfekt väder för exkursioner och fältstudier än denna ljuvliga och soliga försommar kan inte tänkas. Trots det höll många av föreläsarna auditoriet trollbundet i den mörka, varma och trång salen. Temat var då - för snart 20 år sedan - nytt, fräscht och spännande.

Inkvarteringen var lika otrolig den. Vi bodde på folkhögskolan i Maridalen. Folkhögskolor brukar nästan alltid ha bra mat - men det här var något alldeles extra. Maten var inte "bra" eller "mycket bra". Den var superb, utsökt, makalös. Franska stjärnkrogar bleknade vid jämförelsen. Vi välkomnades med en sanslöst fin och riklig skaldjursbuffé och sedan fortsatte det i samma anda. Deras queneller (gäddfärsbiffar) var inga vanliga fiskekakor, de smälte i munnen. Och att sedan få avsluta en lækker måltid med smultronsorbet - bättre kan en måltid inte vara.

Visst serverades också några norska specialiteter, men den här gången är det faktiskt de mera "internationella" rätterna som stannat i minnet.

Smultronsorbet

Sorbet kan göras på många olika sätt. Har man tillgång till glassmaskin, kan man använda gelatin för att ge rätten stadga, men om man är hänvisad till frys eller frysfack, kan det vara bättre att använda glykos även om gelatin går bra också. Utgångspunkten är alltid väl mogna och fina smultron, som man passerar till en puré. Har man frysta bär, så låt dem tina så att de går att passera men inte mer. På folkhögskolan använde man nog glassmaskin och hade gott om bär, men eftersom smultron numera inte alltid är så lätta att finna, lämnar jag ett enkelt recept, som räcker till fyra portioner. Är man fler och har tillgång till mycket bär, är det bara att öka ingredienserna proportionerligt.

Till det här receptet behöver du smultronpuré, sockerlag, citronsaft och gelatin/glykos.

En del tillsätter också andra smaker, framför allt vanilj, eller serverar den med mörk eller vit chokladkräm/sås, men jag tycker nästan att det är synd på en så exklusiv och "ren" efterrätt. Receptet går förstås att använda på andra bär som man passerar och tillreder på samma sätt.

Smultronsorbet

1. Lägg ett gelatinblad i kallt vatten.
2. Koka en sockerlag av 75 gram socker och 75 gram vatten.
3. Krama ur gelatinbladet och vänd ner det i den varma sockerlagen eller rör i 20 gram glykos.
4. Tillsätt cirka 250 smultronpuré och några matskedar färskpressad citronsaft. Vill man förstärka "smultronkänslan" så låt några bara lätt mosade bär gå med i massan.
5. Sila och häll i glassmaskinen eller häll massan i frystålig(a) form(ar), sätt in i frysen. Ta ur och rör om försiktigt ungefär en gång i timmen cirka fyra gånger för att sorbeten skall bli jämn och slät.
6. Ta ut några minuter före serveringen. Garnera gärna med litet fina hela bär.
7. Njut!

FLÅKLYPA -

ett stycke norskt kulturlandskap

av Kelvin Ekeland

Alvdal ligger i i Nord-Østerdalen. I kommunen breder en dal ut sig till frodiga åkrar utefter Glåma älv omgivna av Tron, Østjølen og Alvdal Vestfjell. Alvdal är en typisk jordbrukskommun. Dessutom finns industri- och serviceanläggningar av stor betydelse för lokalsamfundet. Flåklipa ligger trettiosju mil norrut, lite åt öst och upp-över. Stället upptäcktes av Kjell Aukrust.

Den 19 mars 1920 blev en liten gutt satt till världen i Alvdal. Det var Kjell Aukrust, och ingen visste då vad han skulle betyda för våra barn, ja till och med för många av oss vuxna. Han kom redan som 16-åring in på Kunst- og håndverksskolen. Efter kriget arbetade han som tidningstecknare i Vårt Land. Kjell blev efter vart uppmärksammas som en originell och skicklig tecknare och senare också som en multikonstnär. Han är representerad bland annat i Nasjonalgalleriet och Museet for Samtidskunst och har fått ett eget museum i Alvdal. Kjell somnade in på julaften 2002, 82 år gammal.

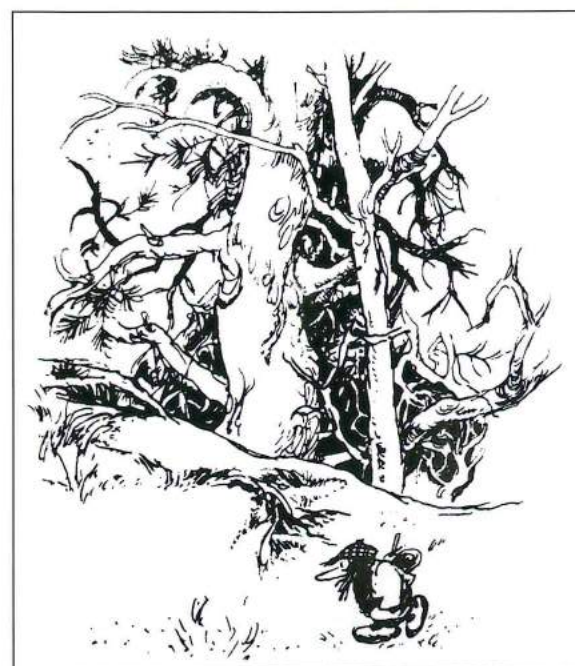
"Risen i Jutulfjell" med text av Olav O. Aukrust och med illustrationer av Kjell Aukrust, blev 1949 utsedd till årets vackraste bok. Tecknarkarriären tog då fart. Bl.a. fick han i uppdrag att illustrera Asbjørnsen och Moes folksagor.

Som författare debuterade han 1958 med "Simen" och sedan kom en rad böcker om den färgrika alvdalsmiljön (bland annat "Bror min"). I andra böcker har han utvecklat sin egen värld, befolkad av varelser som efter hand blivit folkets egendom. Allt som allt blev det 38 böcker, som skildrar de mest fängslande figurer och miljöer. I grunden är allt verkligt.

Text och teckningar stöder varandra och han sparar på orden. Han skriver korta och uttrycksfulla satser. Under den mjuka och varma humorn anas allvaret. Ju mer man läser Aukrust, desto mer övertygad blir man om att han främst är en lyriker.

De mest kända skapelserna är nog Solan och Ludvig. De har också kommit på film. "Flåklipa Grand Prix" är en av de största publiksuccéerna i norsk filmhistoria. Filmen har setts av drygt 5 miljoner norrmän och har visats i mer än 30 länder. Som barnvideo är filmen Norges mest sålda och "Ludvig, Solan og Gurin med Reverompa" ligger tätt efter. Den är Norges första tecknade helaftonsfilm.

Kjell Aukrust blev 1998 dubbad till riddare av St. Olavsorden. Då nyheten om riddartiteln kom, ville han inte tro på den.

For grisen Simen oppgjør fekk.
Det var noe til sjekk.
Nøgd ble'n og ønsket seg fler.
Nå visste han det var lønnsomt
å produsere mer.

- Du vet, når det ringer i gryningen, är det alltid något obehagligt i faggorna. En förläggare som drar på orden eller en tryckare som undrar var i alla alvdaler det teckningarna tagit vägen. Eller en "tullebukk" som propsar på att få hjälpa Reodor Felgen med en ny uppfinning. När jag hörde att jag dubbats till riddare sa jag; jag nappar inte på den masken! Jag har blivit lurad förr!

Men efter en kontrollringning till slottet måste Aukrust lita på att han blivit till riddare. Året efter fick Aukrust Brageprisen.

Aukrust kommer främst att förknippas med de underfundiga och godmodiga figurerna från Flåklipa, bygden som han skapade till minnet av sin barndoms Alvdal. Hans ängslige Ludvig och hans gåpåige och dristige Solan Gundersen har roat de flesta av oss, och inte minst berört oss, kanske för att det är så lätt å känna igen sig både i Solan og Ludvig.

- Fram till att jag var femtio år, var jag som Solan. Sedan blev jag mer som Ludvig. Då blev allt "fali" och jag en personlig pessimist, sa Kjell Aukrust.

- Jag växte upp bland kor, grisar, hästar, hönor, får och agronomer från Østerdalen och en argsint schweitzare från Solør. Så beskriver Aukrust sin uppväxtmiljö runt Storsteigen landbruksskole i Alvdal i mellankrigsåren. I detta landskap fann han sina idéer och inspiration till många av de teckningar och berättelser som har gjort honom till en så folkkär mångkonstnär. En som behärskade penseln lika bra som pennan. En skribent som mästade en ilsken humor lika självklart som den känsligaste poesi.

Aukrustsenteret

Kari och Kjell Aukrust skänkte 1988 250 teckningar, akvareller och målningar till Alvdal och detta gav idén om ett Aukrustsenter.

"Min inspirasjon og grunnlaget for det jeg har gjort kommer fra Alvdalsbygda, derfor skal mitt livsverk tilfalle denne bygda, men det skal komme Alvdal til gode i videst mulig forstand", motiverade Kjell Aukrust donationen.

Utställningarna visar Alvdal, Solan och Ludvig samt Flåklipa. I Flåklipasalen visas en kortversion av Flåklipa Grand Prix och en multivision om Kjell Aukrust. Vid Flåklipadisen kan man göra sin egen förstasida av Flåklipa Tidende.

Senteret invigdes 1996 av kung Harald. Samma år blev Aukrustsenteret tilldelat Statens Byggeskikkpris och 2000 fick det, för "vellykket kombinasjon av estetikk og funksjonalitet", Norges Handikapforbunds Tilgjengelighetspris.

Hänvändelser om "Aukrustsenterets venner" görs till hans.sollid@fjellnett.no. Hemsida: <http://www.aukrust.no>

Tallerken laget for Gudbrandsdals Slakteri A/L
av Stavangerflint Originalmotiv nr. 5
Kjell Aukrust (Foto: Bjørn Petersen)

Mimes Brønn

Mime eier en vannkilde som kalles Mimes brønn. Vannet virker sannelig at den som drikker av det blir litt klokere for hver gang. Mime forlanger at Odin får smake på vannet hvis han gir fra seg det ene øyet.

Uten å nøle gir Odin fra seg øyet og får dermed drikke av vannet så mye han vil.

Mimes brønn ligger ved roten av det store verdenstreet Yggdrasil.

Nornene (gudinnene Urd, Verdande og Skuld) som bor ved brønnen har fått i oppgave å dynke trestammen med vann fra brønnen for at treet ikke skal tørke ut.

For den dagen treet råtner opp eller felles, går hele verden under.

Jättegröta i Jökkmokk. Foto: Bjørn Petersen

Denne gang er der 2 spørsmål til Lommens brevkasse, Mimes Brønn. Og kun svar på det ene - endnu. **Send dit svar om osp** til redlommen@gmail.com, så kommer det med i neste nummer. Men svar også gerne Gerd Birgit direkte, så hun får svar at arbejde videre med.

"Her hjemme i min store hage, som delvis har et par små "villblomsterenger", har jeg et stort problem: Oppslag av osp (*populus tremula*) som det blir stadig mer av.

Vi må skjære ned de mange oppslagene flere ganger hver sommer.

Ca 30 - 50 m unna vokser det mange store ospetrær. Jeg har hørt at man skal ringbarke ospetrærne og la dem stå et par år før de hugges dersom man skal bli kvitt oppslag fra røttene. Er det noen som kan gi meg gode råd når det gjelder å få bukt med ospeoppslag?"

Hilsen Gerd-Birgit

gerd.birgit.tjomsland@gmail.com

Jag har en fråga till Mimers brunn. Lyder som følger: Är det dags att tidigarelägga slåttertidpunkten på ången pga. klimatförändringen? Nuvarande regler som bygger på tradition säger "Slå efter 15 juli". När jag under 20 års tid har följt ångens mognad (ängsskallran) så visar det en medelmognadstid kring den 7 juli. Det borde betyda att slåttertidpunkten skulle flyttas fram en vecka, eller hur? Vore intressant att höra om Henrik Jørgensen har liknande erfarenheter från Nydamängen.

Mvh Christer Boethius
lca_boethius02@hotmail.com

Christer har utvivlsamt ret i, at klimaforandringerne fremskynder vegetationens udvikling. I Danmark har vi ingen observationer over engplanterne, men vi ved, at bøgen springer ud en uge tidligere end for 40 år siden.

Der findes både datoregler for høslæt og fænologiske regler. Christer Boethius, som bor på højde med Stockholm, har åbenbart en datoregel, som siger "Slå efter 15. juli". I Danmark har vi reglen "Slå efter Skt. Hans", hvilket efter kalenderreformen i år 1700 svarer til 4. juli.

De fænologiske regler tager i modsætning til datoreglerne højde for forskelle i vækstbetingelser mellem de enkelte år. Reglerne går for det meste på engplanternes udviklingsstadier, men kan også knytte sig til andre årstidsbestemte begivenheder i naturen. Det virker umiddelbart fornuftigt, men problemet er, at der er mange forskellige regler. Alene ifølge Linné var følgende tegn til bonden om, at det var tid at påbegynde høslættet: Når Djævelsbid (*Ångsvädd*, *Succisa pratensis*), Leverurt (*Slåtterblomma*, *Parnassia palustris*) eller Plettet Kongepen (*Slåtterfibbla*, *Hypochoeris maculata*) viste sine første blomster, når Rød-Kløver (*Rødkløver*, *Trifolium*

pratense) havde mistet sin røde farve og var blevet brun, når ranunklerne (smørblommar, *Ranunculus spp.*) var afblomstrede, når frøkapslerne hos Liden Skjaller (*Ångsskallra*, *Rhinanthus minor*) var begyndt at rasle eller når Guldblommens (*Slåttergubbe*, *Arnica montana*) blade begyndte at gulne.

Der er nok at vælge imellem, og nogle år vil flere af reglerne måske give (næsten) samme resultat, mens variationen vil kunne være stor i andre år. Endelig skal man ikke glemme, at høslættet strakte sig over mange uger, måske endda måneder, og at det kunne blive forsinket af megen regn. Det vigtigste var, at man var færdig inden kornhøsten.

Nydam i Gribskov slår vi per egen tradition på den lørdag, som ligger tættest på den 1. juli. Her samler vi ca. 40 frivillige, så det skal være en weekend. Lagde vi slættet lørdagen før ville vi kolliderer med en af årets travleste festweekender, lagde vi det lørdagen efter, ville for mange være taget på ferie. Altså rent praktiske hensyn, hvilket sikkert også, regler eller ej, har været af stor betydning før i tiden. Det gælder også Christers eng på Weckla, hvor han i år inviterede til høslæt den 7. august!

Hvorvidt vi skal fremskynde høslættet på grund af klimaforandringen er et både upræcist defineret og kompliceret problem; vi kender ikke de faktiske høslætdatoer tilbage gennem tiden ret mange steder (om overhovedet nogle?), vi ved ikke hvordan klimaforandringerne spiller sammen med andre faktorer som f.eks. den øgede N-deposition, og vi har delvis andre målsætninger for de sidste høslætte end vore forfædre.

I givet fald kunne dog både Christers ångsskallrar og de danske bøgetræer tyde på, at det drejer sig om ca. en uge, men det ændrer ikke ret meget ved, at vi stadig er henvist til at vælge høslætdato på et usikkert historisk grundlag, ud fra praktiske hensyn og ud fra vore egne målsætninger, som ofte vil være knyttet til den enkelte engs særlige biodiversitet.

Henrik Jørgensen

"Er det ret" slåttetid" - så er vi parat!" Foto: Jens Ole Andersen

NKF botaniserar i Nordjylland

Jan Lundegrén

Den 17-20 juni 2010 genomförde NKF ett mycket inspirerande och givande fyradagsprogram på Nordjylland i Danmark. Temat för botanikdagarna var de vilda växterna i kulturlandskapet. Programmet var en välbalanserad kombination av föreläsningar, diskussioner och, icke minst, exkursioner. Till detta kommer det stora värdet av mötet med kollegor, experter och vänner i en mycket angenäm dansk atmosfär. Ansvariga för inbjudan, planering och genomförande var NKF-medlemmarna Flemming Thorning-Lund och Henrik Jørgensen. Dessa båda herrar, tillsammans med inbjudna experter, har all heder av det utmärkte arrangemanget. Deras kunskaper, lokalkännedom och generösa information till alla deltagare var avgörande för utbytet av botanikdagarna. Ett stort och varmt TACK från alla 15 deltagare, som hade kommit från Norge, Sverige och Danmark.

Bakgrunden till botanikdagarna var ett uttalat önskemål bland många NKF-medlemmar att under några dagar få fokusera diskussioner och erfarenhetsutbyte på frågorna om den vilda florans förekomst och framtid som en effekt av kulturlandskapets naturgeografi, historia, bruksmetoder och naturvårdsförvaltning.

Nordens naturgeografi omfattar det mesta från öken till tundra och från invallade havsbottnar till glaciärtäckta bergskedjor. Det område, som nu besöktes, har en mycket

säregen karaktär. Massivt berg saknas helt. Topografin bestäms av mäktiga moränbildningar från postglacial tid och av sanddynor/klitter, som i århundraden och ännu i vår tid vandrat över Nordjylland, till stort bekymmer för sjöfarare, skogs- och lantbrukare och för befolkningen med sin bebyggelse och infrastruktur. Men också till stor glädje för nutidens naturälskare och semesterfirare och till stor inspiration för konstnärer och andra kulturarbetare.

Trots Nordjyllands relativa näringsfattiga jordar kunde de olika exkursionsmålen uppvisa en imponerande biologisk mångfald i både den orörda naturen och i det odlade eller historiska kulturlandskapet.

Direkt efter inkvartering i det gamla charmiga strandpensionatet "Hjorts Hotel" lite söder om Skagen torsdag den 17/6 startade exkursionen med en vandring vid Råbjerg Mile, ett synnerligen speciellt ökenlandskap med Nordeuropas största vandrande sanddynor. Om själva öken var botaniskt steril så kan man säga motsatsen om de närmaste omgivningarna. Grundvattnet från sanddynorna trängde fram och bildade spännande våtmarker i nabolandskapet. Där fann våra skarpögda guider exempelvis Klotgräs/*Pilularia globulifera*, Strandlummer/*Lycopodiella inundata* och Spikblad/*Hydrocotyle vulgaris*. I närheten av öken växte också en vindpinad björkskog med lokalt riklig förekomst av Spindelblomster/*Listera*

cordata. En fascinerande iakttagelse för några av deltagarna som hade noterat samma art i en mycket snarlik biotop i norra Lappland.

På kvällen första dagen fick vi träffa skogsvaktare och naturvårdsförvaltare Jesper Blom-Hansen, som berättade om målsättning, metoder och resurser för det statliga naturvårdsarbetet i Nordjylland. Ett mycket givande föredrag följt av en livlig diskussion.

Fredag den 18/6 inleddes med besök på den mycket artrika Videsletången med både rikkärr och fattigkärr som senare varje år betas av nötkreatur. Nu stod orkidéfloran i sin prakt. Här blev botanisternas standardlitteratur otillräcklig när våra guider, i första hand Flemming identifierade och beskrev de olika korsningar och underarter som fanns bland ängens olika Nycklar/*Dactylorhiza*.

Nästa stopp var ett extremrikkärr i en labyrint av strandklitter nära grönklitt, där vi bland mycket annat såg många vackra exemplar av Strandnycklar / *D. Purpurella*. Denna orkidé blev sedan något av botanikdagarnas trogne följeslagare i de våtmarker och strandängar som besöktes.

Denna dag, och övriga dagar spisades lunch (danskarnas 'frokost') under bar himmel med Henriks utsökta urval av lokala produkter från köbmanden i Ålbæk. Det var dejligt. Vi reser nu vidare genom ett storslaget kuperat moränlandskap i Hørbyområdet väster om Søby.

På ett av alla våra stopp i naturen uppstod en morsom språkförbistring när deltagarna hade helt olika namn på *Knautia arvensis* som bland annat kallas åkervädd, rödknapp, ängsvädd, blåknapp, och ibland är namnet på *Succisa pratensis* beroende på var i Norden vi befinner oss och vilken art vi faktiskt menar. Tack till "blomsterkungen" Linné för hans geniala och universella nomenklatur.

Nu väntade den danska skogen. Men först en trevlig liten vandring kring ett typiskt danskt 'gadekær', den gamla landsbyens gemensamma våtmark i ett reglerat vattendrag mitt i byn.

I Gærum Hede Plantage väntade skogsvaktare Knud Sonne, som visade och berättade om områdets skogshistoriska utveckling från 'lyngbakketid' 100 år tillbaka till nutid med bättre och sämre erfarenheter av inplanterade nya trädslag. Idag en fullvuxen högstammig barrskog med mycket hög bonitet. På vägen hem mot vårt basläger på Hjorts Hotel gjordes en vandring i ett mycket gammalt och unikt hedelandskap med både sanddynor och torvmossar i mosaikblandning. Ett område som tidigare utnyttjats för både betesdrift och torvtäkt. En intressant diskussion uppstod kring mål, metoder och ansvar för kommande naturförvaltning i detta område.

Dagen avslutades som alla kvällar med en superb middag och en angenäm samvaro.

Lördag den 19/6 vandrade vi i alla olika typer av klitter i den västra delen av Nordjylland. Några klitter var hedeplantager med olika trädslag och exempelvis vackra

Henrik og Flemming. Foto: Jan Lundegrén

Strandnycklar. Foto: Jan Lundegrén

bestånd av Kambräken/*Blechnum spicant*. Andra klitområden var artrika kärr eller mossar med stora bestånd av strandnycklar och Kärrspira/*Pedicularis palustris*. Eftermiddagen besöktes ett mycket artrikt Natura-2000 område med det trevliga namnet 'Vandplasken' söder om Tornby på Nordjyllands västra kust. I detta område hade flera växter ännu inte nått sitt bästa utvecklingsstadium, och när regnet nådde fram till oss vändes kursen norrut mot ett dejligt landsbykafé och vidare mot vårt kära Hjorts Hotel. Kvällen avslutades med musikunderhållning och allsång genom danska medlemmars goda medverkan.

Söndag 20/6 firade hela Norden 'De vilda blommornas dag'. Så också vi i NKFs botanikdagar. Vår egen mästarguide Flemming ledsagade en exkursion med 75 deltagare, där Flemming hade utsett några från NKF att vara hjälpguider. Vi tillbringade några mycket angenäma timmar i ett vackert strandområde vid havet i Uggerby Å.

Dagen och NKF-arrangemanget avslutades med picnic bland klitter och strandråg med alla återstående delikatesser som Henrik och köbmanden i Ålbæk hade försett oss med.

Ännu ett mycket varmt TACK till våra danska mötesledare och ders generösa omsorg om vår vistelse i Nordjyllands 'Änglamarker'.

Adal nær Hørby. Foto: Karin Kjellberg

Den kystnære naturs planterigdom

Tekst og fotos: Flemming Thorning-Lund

Aftenstemning ved Milesøerne. Deltagerne botaniserede flittigt på søbredden samtidig med, at den pragtfulde sommer aften blev nydt i fulde drag.

I løbet af fire intense dage i juni blev naturen 'på toppen af Danmark' grundigt belyst ved besøg på mange forskellige lokaliteter.

Den kystnære natur nød meget høj prioritet, ikke mindst fordi man i det nordlige Vendsyssel finder nogle af de mest dramatiske og uberørte kyststrækninger i landet.

Planternes navne er skrevet på dansk. De er ligeledes skrevet med deres latinske navn første gang, de er omtalt i artiklen.

Råbjerg Mile - et vandrende 'sandbjerg'

For alle førstegangsbesøgende er det en overvældende oplevelse at møde de enorme bjerge af sand i Råbjerg

Mile. Drevet af vinde fra vest 'vandrer' milen i gennemsnit omkring 12 meter mod øst hvert år. Visse år lidt mere - andre lidt mindre. Vest for milen finder vi en stor og næsten plan afblæsningsflade, hvor grundvandet binder, hvad der er tilbage af sand. Herinde findes et af oddelandskabets mest interessante plantesamfund knyttet til den udvaskede, altid fugtige bund. Her finder vi diminutive arter som Strandbo og Pilledrager (*Littorella uniflora* og *Pilularia globulifera*) i de lavvandede søer. I det fugtige sand møder vi bl.a. talrige arter af siv (slægten *Juncus*), Knude-Firling (*Sagina nodosa*), Liden Ulvefod (*Lycopodiella inundata*), Dværg-Star (*Carex oederi* subsp. *pulchella*), den lille skærmpilante Vandnavle (*Hydrocotyle*

'Græsplæne' dannet af Pilledrager. I de lavvandede milesøer finder vi et oddelandskabets mest ejendommelige plantesamfund, hvor Pilledrager og Strandbo i visse år kan optræde i mængde. Bred-zonen kan i sådanne år minde om en 'græsplæne'.

Knude-Firling i strandkær ved Uggerby. Den altid fugtige bund kan fremvise en lysåben flora med mange sjældne plantearter. En af de mest iøjnefaldende er Knude-Firling, der pletvist kan optræde i mængde.

vulgaris og en flerårig underart af Almindelig Stedmoder, Klit-Stedmoder (*Viola tricolor* subsp. *curtisii*).

Kystudrykning og kærdannelse nær Hirtshals

På strækningen fra Hirtshals til Tværsted sker der i disse år en aflejring af enorme mængder af sand, hvilket har medført og stadig medfører, at kysten populært sagt 'rykker ud i havet'. I løbet af få årtier er der herved dannet en næsten kilometer bred forstrand med lave klitter nærmest havet, og mellem klitterne og den gamle havskrænt er der opstået et stort vådområde med mange søer.

Her får den besøgende til fulde demonstreret, hvorledes landskabelig dynamik og botanisk succession går hånd i hånd. På den gennemvåde bund finder vi en betydelig artsrigdom med et højt antal arter, som er sjældne i Danmark. Arter som: Eng-Troldurt og Høst-Troldurt (*Pedicularis palustris* subsp. *palustris* og *P. palustris* subsp. *opsiantha*), Knude-Firling, Sump-Forglemmegej (*Myosotis laxa*) og Vand-Mynthe (*Mentha aquatica*) samt en lang række arter af siv begejstrede deltagerne. Men størst interesse vakte de rige forekomster af orkidéer, hvoraf de fleste arter var i fuld blomst. Kødfarvet Gøgeurt (*Dactylorhiza incarnata* subsp. *incarnata*) voksede selskabeligt sammen med Purpur-Gøgeurt, Vendsyssel Gøgeurt og Sump-Hullæbe (*D. majalis* subsp. *purpurella*, *D. majalis* subsp. *purpurella* var. *majalis* formis og *Epipactis palustris*).

Status for Purpur-Gøgeurt i Danmark og i artens udbredelsesområde i øvrigt

Purpur-Gøgeurt har en nordlig udbredelse, der når fra Færøerne over det kystnære centrale Norge og videre herfra til Norddanmark - dog med enkelte forekomster længere syd på i landet. Purpur-Gøgeurt forekommer ligeledes i Skotland, i Irland og det nordlige England med spredte populationer langs Nordsø- og Kanalkysten syd for Danmark. Danmark udgør sammen med Skotland og det nordlige og centrale England et kerneområde for arten. Op imod 90 % af den danske bestand af Purpur-Gøgeurt findes i Vendsyssel med de vigtigste lokaliteter spredt langs Nordsøkysten. Varieteten af Purpur-Gøgeurt, Vendsyssel-Gøgeurt, forekommer kun i Danmark. Purpur-Gøgeurt krydser villigt med flere af de øvrige arter af slægten Gøgeurt (*Dactylorhiza* spp.)

Rigkær og tørvemoser i skøn forening

Som et eksempel på kær og enge i indlandet havde vi valgt at besøge et område præget af vandførende ådale nær Hørby syd for Frederikshavn. Området er domineret af landbrug, men på steder, hvor grundvandet står højt, har udviklingen af naturlige plantesamfund haft glimrende betingelser. På de stedvist vældprægede enge dominerer den meterhøje Top-Star (*Carex paniculata*), og her finder vi nogle af de mest spektakulære engplanter i mængde som: Engblomme (*Trollius europaeus*), Trævlekrone (*Lychnis flos-cuculi*), Kær-Høgeskæg (*Crepis paludosa*), Kødfarvet Gøgeurt og Eng-Forglemmegej (*Myosotis palustris*).

Ejendommeligt og helt uventet var det at finde nogle små områder, hvor næringsfattige højmoselignende plantesamfund var blevet dannet. De havde udviklet sig som 'puder' oven på den våde eng. Særligt besynderligt var det at finde den lille krybende dværgbusk, Tranebær (*Vaccinium oxycoccus*), som karakterplante på 'puderne'.

Artiklen er stærkt forkortet. Se den fulde tekst med flere flotte fotos på forbundets hjemmeside: www.n-kf.org

Orkidérigdom på artsrig eng, 'Hvideslet', nær Ålbæk. På fotoet ses en hybrid mellem Kødfarvet Gøgeurt og Maj-Gøgeurt. Krydsninger mellem arter inden for slægten Gøgeurt (*Dactylorhiza* spp.) kan, selv om de modtager arveanlæg fra begge forældrearter, ofte være vanskelige at bestemme 'i felten'.

Den rankende dværgbusk, Tranebær, dominerede næringsfattige 'puder' i den vældprægede eng nær Hørby.

Ängsdagbok 2009

av Christer Boëthius

från Skenla hemhage vid Weckla

Denne ängsdagbok fra Skenla Hemhage er den sidste. Christer har besluttet at stoppe.

April 1991 omtaltes hemhagen første gang i Lommen, i en smuk artikel af Ingegerd Wachtmeister. I oktober 1991 kom første uddrag af Christers stærkt inspirerende dagbog. Siden 1999 har den jævnligt prydet Lommens sider. Men nu vil han ikke mere skrive den. Engen lever dog endnu. Lommen og læserne siger mange tak for at vi måtte læse med.

24 Maj I dag ræknede jag knoppar och blommor på smörbollarna och kom till 110 st. På ett område där det i vintras var svallis hade smörbollarna blivit betydligt ned-satta, något som nog påverkat antalet blommor.

Fagningen är inte överhoppad, utan **19 April** tror jag det var, så fagade 6 vuxna och 2 barn. Ärtsoppa, förstås! Ett tag så tänkte jag att nu får det vara slut med att skriva ängsdagbok, 21 år räcker väl, men så blev det några rader och vi får se hur det går med fortsättningen. Apropå fagningen, när vi skulle till att dra bort lövhögarna på lättviktspressningen, som vi brukar, då började det blåsa så pass, att när vi rörde högarna for löven tillbaks dit där de nyss hade legat. Då, gick vi in i ladan och kokade kaffe. (Bortdraget fixade jag senare i veckan).

Så en aurorafjäril på ängen i dag (hane). Ser i fjärilboken att den är allmän och förebådar sommaren med sin flykt i maj-juni.

27 Juni Annandag midsommar inventerade vi provytorna, Rolf och jag. Södra ytan 29 arter, en ökning med 4. Norra ytan 33 arter, en ökning med 7 sedan förra inventeringen för 7 år sedan. Med metalldetektor lokaliserade vi järnpluggen i ytans centrum och lade ut en cirkel av ståltråd (1 m²).

Sammanfattningsvis kan sägas att provytorna är inventerade 6 ggr. Sedan 1989 och i södra ytan var darrgräs och blåsuga nya inflyttare -09, medan i norra ytan hade knippfryle, Jungfru Marie nycklar, maskros, blodrot, gullviva och svartkämpe inte funnits på ytan vid tidigare inventeringar. Norra ytan som från början var den artfattigaste med 20 st./m², hade vid inventeringen i år ökat till 33. Totalt finns ung. 125 arter på ängen, så chans till ytterligare ökning på provytorna finns. "Prognos 2030": Den som är med då borde hitta ca. 40 arter i norra ytan, eller hur? Ungefär 1 ny invandrare vart annat år.

I går tog jag en promenad till ängen och kan konstatera att populationen av Jungfru Marie nycklar av någon anledning har kollapsat. Man har ju alltsedan jag återupptog ängsbruket för 21 år sedan, kunnat glädjas över ett ständigt ökande antal JMn. Nu tycks något ha hänt, tycker mig se ngn sorts missfärgning- svampangrepp på bladen. Såg också tidigare att tidiga blomstänglar i knopp hade vikt ner sig, jag skyllde då på nattfrosten. Vi får se om det repar sig till nästa år.

15 Augusti Slåttern den **1 Augusti** samlade 37 deltagare och var lyckad till alla delar. Dvs. väder, mat, underhållning och umgänge. Deltagarna på länstyrelsens lieslätter-

Konkurrencehold, Nydam. Foto: Ole Andersen

Jungfru Marie nycklar, Weckla. Foto: Tore Hagmann

kurs den 11 juli slog 1/3 av ängen och slåttergillet ytterligare 1/3. Sista 1/3 håller jag nu på och stretar med i min ensamhet. Har med flit dröjt med att slå för det var så mycket fjärilar i de sent blommande fibblorna och ängsväddarna.

Höt efter slåttergillet hässjade jag och for sedan till årsmöte med Nordiska Kulturlandskapsförbundet i Gribskov, Danmark. Efter en rejäl värmebölja så var höt torrt då jag kom hem, bara att köra in. (Höt efter lieslätterkursen torkades på slag).

Besöket i Gribskov var det andra för året. Redan i början av juli hade jag förmånen att få delta i en lefestival anordnad av Danska Naturskyddsföreningen. Många danska naturvårdare hade letat sig dit för att lära sig slå med lee. Jag med flera bl.a. Husko (Husnia), visade hur det skulle gå till. Husko, född i Montenegros bergstrakter med lien i handen, visade sig bo i samma kommun som jag (Flens kom.), där han hamnat efter det senaste kriget på Balkan. Det såg faktiskt ut som om lien var en naturlig kroppsdel på karln. Har man sen barnsben varit med om att vinterföda 200 får bara med lie, då förstår man att det kan bli så. Det var imponerande att se tekniken, energibesparande effektiv.

Efter lefestivalen fick vi delta vid slåttern på Nydam-

ängen tillsammans med Strögårdsvang höslätterlag. En svettig historia, för det var rasande varmt den här dagen. Det arrangerades även en landskamp i lieslätter, där de fyra svenska instruktörerna skulle mäta sina krafter med de danske. Danskarna måste ha tjuvtränat, för vi åkte dit så det bara "sjöng om det".

Gillet som följde senare på kvällen var en studie i danskt gemyt och allehanda ekologiskt lokalproducerade ölsorter. Heja Danmark.

18 September Efterbete, samt hamlat 1 lind.

21 September Efterbete avslutat. Kört bort riset efter hamlingen och hackat sly med flåhackan.

Nu är hon vacker, nu är hon grann, nu är hon som en altartavla, ängen. Hon är fagad och slagen, hon är betad och röjd. För var svett-droppe, för vart dagsverke blir jag alltmer ett med själva jorden hon ligger på. Hela hennes väsen byggs in i min kropp.

Men nu är det stopp. Slutskrivet. Ha det gott och tack för att Ni läst under alla år.

Christer

PS: På forbundets hemsida finns även artslista från Inventering av provyta, 21 juni, 2009. (Red)